

tot 1886 in het tijdschrift *De Gids* had gewijd aan enkele belangrijke figuren uit het Réveil. Deze vierde druk is gelijk aan de eerste. Zij wordt voorafgegaan door een 'Ten Geleide'. Terecht wordt het boek een cultuurdokument genoemd uit de jaren zeventig en tachtig van de negentiende eeuw. De lezer ontvangt een paar aanwijzingen, die van dienst kunnen zijn bij de bestudering: 'Het boek verplicht tot studie'.

Een tiental bladzijden is gewijd aan de geschiedenis van de tekst zelf. Daarbij is vooral van betekenis de vergelijking tussen de tekst zoals deze oorspronkelijk in *De Gids* werd opgenomen en die van de uitgave van 1888. In de 'Epi-loog' wordt die betekenis nauwkeurig overwogen.

Pierson schreef zijn eerste opstel naar aanleiding van de uitgave door Groen van Prinsterer van brieven van Da Costa (1872). Hij analyseert het verschil tussen Groen en Da Costa, dat zich vooral met betrekking tot de binding van de kerk aan haar belijdenis had voorgedaan. Zijn analyse was scherp, maar - moet men zeggen - terzake en juist. Deze kwestie raakte een van die problemen binnen het Réveil, waarbij men aarzelt of er te spreken valt van verscheidenheid of latente tegenstelling. Het is niet onduidelijk dat Piersons voorkeur uitgaat, of in ieder geval zijn sympathie, naar het standpunt van de dichter.

De verschijning van *O. G. Heldring, Leven en arbeid* (1881) gaf Pierson aanleiding 'eenigszins terug te geven, wat thans nog in mij leeft, nu reeds dertig jaren mij scheiden van het tijdperk, waarin ik soms dagelijks verkeerde met dien man . . .'. Over Heldring zelf te schrijven was hem onmogelijk, omdat hij voelde een *O. G. Heldring* in zich te hebben. Zo kwam hij er wel toe om over het Réveil te schrijven. En zo kwam het klassieke werk tot stand, dat meer is dan een van de eerste bronnen die ons inleiden binnen de beweging zelf, meer is dan een verzameling studies. Het is een stuk geworden, waarin men het wezen van de beweging getekend vindt, niet slechts van buiten-af, maar tegelijk van binnen uit. Niet slechts zoals Pierson het zich herinnerde, maar zoals hij het zich herinnerde nadat hijzelf ervan reeds afscheid had genomen, ofschoon hij er nimmer los van kwam. Men leert er het Réveil niet minder uit kennen dan de kunstenaar zelf: op een afstand en toch op een bepaalde manier blijvend erbij betrokken. 'Naar mijn ouderlijke woning, naar mijne vrienden, naar het verleden terug! Vogeltje, blij achter de traliën; het goede nest is niet meer voor u'. (*Intimis*, vierde druk, 1873, blz. 29).

Dr. Schram besteedde veel zorg aan deze heruitgave. Zij leent zich voor studie ook door hen, die misschien niet meer een zo degelijke vooropleiding genoten, als nog het geval was toen de derde druk verscheen (1922). Blijkens het voorwoord van J. C. Rullmann, deed het hem genoegen dat het boek als leesstof werd gebruikt bij het voorbereidend Hoger Onderwijs. Nu zijn verklarende aantekeningen onmisbaar en zal het boek een bredere lezerskring boeien. Men vindt ze met een afzonderlijke woordenlijst achterin. Ook is een literatuurlijst opgenomen, die een aanvulling betekent van het overzicht, te vinden in K. H. Boersema, *Allard Pierson, Eene Cultuur-Historische studie*, 's-Gravenhage 1924. Een naamregister biedt de mogelijkheid tot snelle informatie. Enkele handschriften en afdrucken van foto's zijn toegevoegd.

Maar vooral is de lezer gebaat met een 'Nabeschouwing'. Daarin wordt de plaats geschetst die het boek binnen het gehele werk en binnen de totaal-ontwikkeling van Pierson inneemt. Het is een soort van nagesprek over de bedoeling van Pierson - ik moet aannemen met Pierson zelf, zoals wel blijkt uit de wijze waarop deze zelf het laatste woord krijgt. Een laatste woord dan,